MUHANDISLIK & IQTISODIYOT

№12

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

2025
dekabr

Milliy nashrlar
OAK: https://oak.uz/pages/4802

05.00.00 - Texnika fanlari
08.00.00 - Iqtisodiyot fanlar

ISSN: 3060-463X

Elektron nashr, 108 sahifa.
2025-yil, dekabr

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Bosh muharrir:
Zokirova Nodira Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, DSc, professor

Bosh muharrir o'rinbosari:
Shakarov Zafar G'afforovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD, dotsent

Tahrir hay'ati:
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'z FA akademigi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori, professor
Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor
Turayev Bahodir Xatamovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Allayeva Gulchexra Jalgasovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Arabov Nurali Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Xamrayeva Sayyora Nasimovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Bobonazarova Jamila Xolmurodovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Irmatova Aziza Baxromovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Bo'taboyev Mahammadjon To'ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxuja kizi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor,
Xolmuxamedov Muhsinjon Murodullayevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Xodjayeva Nodiraxon Abdurashidovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Amanov Otabek Amankulovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Qurbonov Samandar Pulatovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Zikriyoyev Aziz Sadulloyevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Tabayev Azamat Zaripbayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sxay Lana Aleksandrovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ismoilova Gulnora Fayzullayevna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Djumaniyazov Umrbek Ilxamovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Kasimova Nargiza Sabitdjanovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Kalanova Moxigul Baxritdinovna, dotsent
Ashurzoda Luiza Muxtarovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sharipov Sardor Begmaxmat o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sharipov Botirali Roxataliyevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Tursunov Ulug'bek Sativoldiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Bauyetdinov Majit Janizaqovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD
Botirov Bozorbek Musurmon o'g'li, Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sultonov Shavkatjon Abdullayevich, Kimyo fanlari doktori, (DSc)
Jo'raeva Malohat Muhammadovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor.

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

05.01.00 – Axborot texnologiyalari, boshqaruv va kompyuter grafikasi
05.01.01 – Muhandislik geometriyasi va kompyuter grafikasi. Audio va video texnologiyalari
05.01.02 – Tizimli tahlil, boshqaruv va axborotni qayta ishlash
05.01.03 – Informatikaning nazariy asoslari
05.01.04 – Hisoblash mashinalari, majmualari va kompyuter tarmoqlarining matematik va dasturiy ta'minoti
05.01.05 – Axborotlarni himoyalash usullari va tizimlari. Axborot xavfsizligi
05.01.06 – Hisoblash texnikasi va boshqaruv tizimlarining elementlari va qurilmalari
05.01.07 – Matematik modellashtirish
05.01.11 – Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt
05.02.00 – Mashinasozlik va mashinashunoslik
05.02.08 – Yer usti majmualari va uchish apparatlari
05.03.02 – Metrologiya va metrologiya ta'minoti
05.04.01 – Telekommunikasiya va kompyuter tizimlari, telekommunikasiya tarmoqlari va qurilmalari. Axborotlarni taqsimlash
05.05.03 – Yorug'lik texnikasi. Maxsus yoritish texnologiyasi
05.05.05 – Issiqlik texnikasining nazariy asoslari
05.05.06 – Qayta tiklanadigan energiya turlari asosidagi energiya qurilmalari
05.06.01 – To'qimachilik va yengil sanoat ishlab chiqarishlari materialshunosligi
05.08.03 – Temir yo'l transportini ishlatish
05.09.01 – Qurilish konstruksiyalari, bino va inshootlar
05.09.04 – Suv ta'minoti. Kanalizatsiya. Suv havzalarini muhofazalovchi qurilish tizimlari
10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik
10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti
08.00.01 – Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 – Makroiqtisodiyot
08.00.03 – Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 – Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 – Ekonometrika va statistika
08.00.07 – Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 – Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 – Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 – Marketing
08.00.12 – Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 – Menejment
08.00.14 – Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 – Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 – Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 – Turizm va mehmonxona faoliyati

Ma'lumot uchun, OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5-son qarori bilan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga texnika va iqtisodiyot fanlari bo'yicha "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali ro'yxatga kiritilgan.

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ
Hamkorlarimiz:
1. Toshkent shahridagi G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti
2. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti
4. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
5. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
6. Toshkent davlat transport universiteti
7. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
8. Toshkent kimyo-texnologiya universiteti
9. Jizzax politexnika instituti

MUNDARIJA • СОДЕРЖАНИЕ • CONTENTS

MUNDARIJA

RASMIY RIVOJLANISH YORDAMI (OFFICIAL DEVELOPMENT ASSISTAMCE, ODA) ORQALI O‘ZBEKISTONDA DAVLAT MOLIYASINI BOSHQARISH (PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT, PFM) TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH 24
Pulatov Dilshod Haqberdiyevich, Ulug‘ova Maftunabonu To‘lqinovna

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN LEADING WHEAT-PRODUCING COUNTRIES 28
Turayeva Gulizahro

BLOKCHEYN TIZIMLARI UCHUN XESH FUNKSIYALARNI TANLASH MEZONLARI VA SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARI TAHLILI 32
Abduraximov Baxtiyor, Allanov Orif, Turdibekov Baxtiyor

RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI ASOSIDA KICHIK KORXONALARDA ISHLAB CHIQARISHNI SAMARALI TASHKIL ETISH MODELLARI: NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA 39
Xonto‘rayev Obbosxon Kamolxon o‘g‘li

ISSIQLIK AKKUMULYATORINING RAZRYADLANISH JARAYONIDA SUYUQLIK QATLAMLARIDA HARORAT TAQSIMLANISHINING BIR O‘LCHOVLI MODELI 43
B.A. Hikmatov, M.S. Mirzayev

ISLOM MOLIYASI TAMOYILLARI ASOSIDA YASHIL LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH IMKONIYATLARI 49
Safarova Nasiba Gulmurod qizi

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ В ОБУЧЕНИИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ 54
Данияpова Улбосын Куатбаевна

YANGI TURDAGI IKKI QATLAMLI TRIKOTAJ TO‘QIMALARI KO‘RSATKICHLARINI KOMPLEKS BAHOLASH 58
Ergasheva Rashida Abdug‘aniyevna

HALQALI YIGIRISH MASHINASIDA BURAM UCHBURCHAGINING IP UZILISHIGA BOG‘LIQLIGINI TADQIQI 62
Soliyev Azizbek Kamoldinovich

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ТУРИЗМА 2030: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ УЗБЕКИСТАНА 69
Голышева Елена Вячеславовна

STRATEGIK JARAYONNING MODELLARI 76
Musayeva Dilnoza Dilshatovna

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ КВАРТИР В МНОГОЭТАЖНЫХ ДОМАХ 81
Уринов Адхамжон Акбарович

MATERIALLARNI MURAKKAB YASSI TRAEKTORIYALAR BO‘YICHA DEFORMASIYALANTIRISHDA PLASTIK DEFORMASIYALANISH JARAYONLARI 88
A.Xakimov, X.Xakimov

TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN LOYIHALARNI ISLOM MOLIYA INSTRUMENTLARI ORQALI MOLIYALASHTIRISH YO‘LLARI 95
Xaitov Shaxzod Sharipboyevich

SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH CHORA-TADBIRLARINING KETMA KETLIGI 102
Xusanova Maloxat Mengnorovna

SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH CHORA-TADBIRLARINING KETMA KETLIGI

Xusanova Maloxat Mengnorovna
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti assistenti
ORCID – 0009 0000 6042 8584
xusanovamalohat@tiet.uz

Annotatsiya. Ushba maqolada, turli bozorlarda xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi sanoat korxonalarini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini hamda ularning raqobatbardoshligini oshirishga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish masalasi o‘rganilgan. Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish maqsadida nazariy va amaliy nuqtai nazardan ekzogen va endogen omillarning o‘zgaruvchan ta’siri sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqobat turlari, raqobat muhiti, raqobatbardoshlik, sanoat korxonasi, raqobat omillari, raqobat muhitini boshqarish, raqobatbardoshlikni oshirish, raqobatning kuchayishi, tovar ishlab chiqarish, ishlab chiqarish jarayoni, korporativ boshqaruv, boshqaruv tuzilmasi.

Abstract. This article examines the main directions of development of industrial enterprises and factors influencing their competitiveness in the context of increased competition between economic entities in various markets. In order to increase the competitiveness of industrial enterprises, proposals and recommendations have been developed from a theoretical and practical point of view on the development of measures to increase the competitiveness of industrial enterprises in the conditions of the changing influence of exogenous and endogenous factors.

Keywords: types of competition, competitive environment, competitiveness, industrial enterprise, competitive factors, management of the competitive environment, increasing competitiveness, increased competition, production of goods, production process, corporate governance, management structure.

Аннотация. В статье рассматриваются основные направления развития промышленных предприятий и факторы, влияющие на их конкурентоспособность в условиях обострения конкуренции между хозяйствующими субъектами на различных рынках. В целях повышения конкурентоспособности промышленных предприятий с теоретической и практической точек зрения разработаны предложения и рекомендации по разработке мер повышения конкурентоспособности промышленных предприятий в условиях изменяющегося влияния экзогенных и эндогенных факторов.

Ключевые слова: виды конкуренции, конкурентная среда, конкурентоспособность, промышленное предприятие, факторы конкурентоспособности, управление конкурентной средой, повышение конкурентоспособности, обострение конкуренции, производство товаров, производственный процесс, корпоративное управление, структура управления.

KIRISH

Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish muammosi hozirgi vaqtda iqtisodiyot sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlarning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Raqobat shakllari va usullarining rivojlanishini belgilovchi muhim omillardan biri globallashuvdir. Globallashuv jarayonida sanoat korxonalari o‘rtasida o‘z tovarlari, xorijiy investitsiyalar, innovatsiyalar va yangi texnologiyalar bozorlari uchun raqobat nihoyatda kuchaydi.

Zamonaviy iqtisodiyot nazariyasida raqobatbardoshlikning bir necha jihatlarini, tovarlarning raqobatbardoshligi, tovar ishlab chiqaruvchilarning (firmalar, korxonalar) raqobatbardoshligi, mintaqalar (mamlakatlar, millatlar) raqobatbardoshligini ajratib ko‘rsatish odatiy holdir. Tovarlarning raqobatbardoshligi deganda tovarlarning bozordagi boshqa shunga o‘xshash tovarlarga nisbatan raqobatbardosh bozor talablariga, iste’molchilar talablariga javob bera olishi va shuning uchun o‘rtacha bozor narxidan past bo‘lmagan narxlarda sotilishi tushuniladi [1].

Zamonaviy bozor munosabatlari sharoitida sanoat tarmoqlarini faol rivojlanishi, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishi, o‘zgaruvchan muhitga moslashuvchan boshqaruv tizimini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda sanoat korxonalari korporativ boshqaruv modellarini rivojlantirish, boshqaruvning usul

va uslublarini takomillashtirish, boshqaruv tizimidagi faoliyatlarni raqamlashtirish, korxonalarning optimal boshqaruv tuzilmasini ishlab chiqish hamda raqobatda ustunlik beruvchi strategiyani qo‘llashni talab etmoqda.

Hozirgi vaqtda ishlab chiqarish korxonalari oldida turgan eng asosiy masala optimal usul asosida korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda raqobarbardoshligini ta’minlash hisoblanadi. Iqtisodiy samaradorlikka erishishda zamonaviy texnika-texnologiyalar, xodimlarning mehnat salohiyatini oshirish bilan bir qatorda zamonaviy boshqaruv tamoyillarini qo‘llash talab etilmoqda.

Hozirgi kunda sanoat korxonalari boshqaruvida raqobat muhitini shakllantirishda turli yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tizimli maqsadli yondashuv metodologiyasidan foydalanish korxona boshqaruvining tashkiliy tuzilmalarini shakllantirish va rivojlantirishga ta’sir qiluvchi ikkita asosiy omillar guruhini tanlashni ta’minlaydi. Bularga korxonalarning o‘ziga hos xususiyati hamda tashqi muhitning ta’sirini aks ettiruvchi tuzilma kiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha ko‘plab olimlar tadqiqot olib borgan bo‘lib, ularning ishlari sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini tushunish va yaxshilash uchun asosiy nazariy asoslarni shakllantirgan. Jumladan, M.Porter o‘zining “Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance” [2] asarida raqobat ustunligi nazariyasini ishlab chiqdi va korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish uchun asosiy omillar sifatida sanoat tuzilmasi va kompaniya strategiyasiga e’tibor qaratdi. Porterning “Besh kuch” modeli raqobatni tahlil qilishda keng qo‘llanilib, korxonalarning raqobat ustunligini shakllantirishda ichki omillar (masalan, xarajatlarni kamaytirish, sifatni oshirish va innovatsiyalar) hamda tashqi omillar (sanoatning tuzilishi va bozor sharoitlari) muhimligini ko‘rsatadi. J.Shumpeter innovatsiya va ijodiy halokat nazariyasini ilgari surib, raqobatning rivojlanishida innovatsiyalar va texnologik yangilanishning ahamiyatini ta’kidlagan [3].

Jay Barney resurslarga asoslangan nazariya tarafdori bo‘lib, korxonalarning ichki resurslari va qobiliyatlariga e’tibor qaratadi. Uning fikricha, raqobat ustunligi, asosan, korxonaning noyob resurslariga bog‘liq bo‘lib, bu resurslar (masalan, brend, bilim, maxsus texnologiyalar) raqobatchilarga nisbatan ustunlikni ta’minlaydi [4].

MDH olimlaridan L.Abalkin sanoat rivojlanishi va korxonalar raqobatbardoshligini milliy iqtisodiyotga bog‘liq holda o‘rganadi. U iqtisodiy strategiyaning eng muhim jihatlarini tahlil qilgan va korxonalarning barqaror raqobat ustunligini shakllantirish uchun davlatning roli katta ekanini ta’kidlagan. A.Tatarkin esa raqobat strategiyalari, innovatsion rivojlanish va sanoat klasterlarini shakllantirish mavzusida tadqiqotlar olib boradi. U sanoat korxonalari uchun integratsiyalashgan klasterlar yaratish orqali raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatlarini o‘rganib chiqadi. Uning fikricha, klasterlar innovatsiya va hamkorlikni rivojlantirish orqali korxonalarni jahon bozorlarida raqobatbardosh qilishga yordam beradi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilardan M.Mamatov sanoat korxonalari raqobatbardoshligini oshirishda iqtisodiy samaradorlik va innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini ta’kidlaydi. Uning tadqiqotlari resurslarni samarali boshqarish, ichki bozorda va xalqaro bozorda muvaffaqiyatli raqobatlash uchun texnologik yangiliklarni joriy etishga asoslangan. R.Karimov O‘zbekiston sanoatining raqobatbardoshligini oshirish uchun import o‘rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirishga katta ahamiyat beradi. U sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish va xorijiy bozorga chiqish imkoniyatlarini yaratish orqali raqobatbardoshlikni kuchaytirish yo‘llarini o‘rganadi. Uning tadqiqotlari raqobat strategiyalarini rivojlantirishda iqtisodiy islohotlar va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishni muhim deb biladi. Sh.Nazarov raqobat strategiyalarini ishlab chiqishda milliy xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi. U raqobatbardoshlikni oshirish uchun sanoat korxonalarining biznes jarayonlarini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va samaradorlikni oshirishga qaratilgan tadbirlarni tavsiya qiladi.

Bugungi kunda kuchli raqobat muhitida korxonani boshqaruv tizimi quyidagi talablar asosida ishlab chiqishni talab etadi[6]:

- korxonalar mahsulot (xizmatlar) assortimentini tezda o‘zgartirish imkonini beruvchi moslashuvchan ishlab chiqarish vositalariga ega bo‘lishi lozim. Bu aksariyat holatlarda mahsulotlarning (xizmatlarning) ba’zi turlarini hayot davri qisqa bo‘lishi, bir martalik mahsulotlar ishlab chiqarish bilan bog‘liq;
- boshqaruv jarayonida nazorat, tashkil etish va mehnat taqsimotining mutlaqo yangi shakllarini talab qiladigan murakkab ishlab chiqarish texnologiyasiga ega bo‘lishi zarur;
- tovar (xizmatlar) bozorida mahsulot sifati bo‘yicha ustunlikka erishishga, sotishdan keyingi servis xizmatini takomillashtirishga hamda korxona brendini ommalashtirishga e’tibor qaratish lozim;
- mahsulot tannarxini optimallashtirish bilan bog‘liq tadbirlarni olib borish zarur;
- tashqi muhitni o‘zgaruvchanligini e’tiborga olgan holda risklarni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish talab etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omillari va strategiyalari tadqiq qilinadi. Maqolada raqobatbardoshlik, innovatsiyalar, investitsiyalar va texnologik rivojlanish bo‘yicha eng asosiy nazariyalar va ilmiy tadqiqotlar ko‘rib chiqilgan. Jumladan, Porterning raqobat ustunligi nazariyasi, Avstriya maktabining raqobat tushunchasi va resurslarga asoslangan yondashuv nazariyalaridan, mahalliy sanoat korxonalarining raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari, xalqaro savdo ma’lumotlari, investitsiya jozibadorligi bo‘yicha reytinglar va sanoat korxonalarining moliyaviy hisobotlaridan foydalanilgan.

Tadqiqot metodlari sifatida avvalgi tadqiqotlar va nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. Bu tadqiqot orqali sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda qo‘llaniladigan asosiy kontseptsiya va strategiyalar tanqidiy ko‘rib chiqilgan. Xalqaro va milliy darajadagi sanoat korxonalarining raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari solishtirilib, turli davlatlardagi sanoat korxonalarining raqobat ustunliklariga nisbatan bir-biridan farq qiluvchi jihatlari ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarning sanoat korxonalari o‘rtasidagi raqobatbardoshlik darajasi tahlil qilinadi. Moliyaviy ko‘rsatkichlar, investitsiyalar hajmi va iqtisodiy o‘sish sur’atlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadida statistik tahlil o‘tkazilgan. Sanoat korxonalarining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlarini aniqlash uchun SWOT tahlili amalga oshirildi. Mazkur metodlardan foydalanish orqali sanoat korxonalari uchun raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha muhim strategiyalar aniqlangan. Tadqiqot natijalari korxonalarning ichki va tashqi omillarini yanada chuqurroq tushunishga va shunga mos ravishda raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishga imkon yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tovar ishlab chiqaruvchilarning (firmalarning, kompaniyalarning) raqobatbardoshligi - bu tovar ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilarning bir xil bozorlarga o‘xshash tovarlarni yetkazib beradigan yoki bozorlarga kirib borishga intilayotgan raqiblari bilan raqobatlasha olish qobiliyatidir [1].

Mamlakat yoki davlatning raqobatbardoshligi - bu mamlakat yoki davlat iqtisodiyotining xalqaro savdoda ishtirok etish, jahon bozorlarida ma’lum segmentlarni saqlab qolish va kengaytirish, jahon standartlariga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqarish qobiliyatidir [2].

“Raqobatbardoshlik” atamasi birinchi navbatda raqobatbardoshlik qobiliyati, ya’ni subyektning raqobat sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish, belgilangan maqsadlarga erishish va o‘z manfaatlarini himoya qilish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Sanoat korxonasining raqobatchilarga qarshi turish qobiliyatini iqtisodiy ko‘rsatkichlar yordamida baholash mumkin. Sanoat korxonasi uchun raqobatning asosiy yo‘nalishlari resurslarni jalb qilish va tashkilotning missiyasini amalga oshirish - korxona tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarga jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishdir. Sanoat korxonasining bu qobiliyati tashkiliy-iqtisodiy asosga ega va baholanishi mumkin. Shu bilan birga, sanoat korxonasining raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan u joylashgan muhitga bog‘liq.

Tashqi muhitning ayrim elementlari korxona tomonidan qisman nazorat qilinishi mumkin, uning strategiyasi va taktikasiga (raqobatbardoshlikning endogen yoki ichki omillariga) bog‘liq bo‘lishi mumkin, boshqa elementlar esa korxona faoliyatiga bog‘liq emas, ular hisobga olinishi va ularga moslashtirilishi kerak (ekzogen - tashqi). Tashqi muhit omillarini milliy, mintaqaviy va tarmoqqa ajratish mumkin. Sanoat korxonasining raqobatbardoshligi bir qator subyektlarning qarorlari bilan shakllantiriladi, ular orasida korxonalarning o‘zlari, odatda sanoat manfaatlarining vakillari bo‘lgan biznes hamjamiyatlari, ilmiy hamjamiyat, iqtisodiy siyosatni shakllantiruvchi turli darajadagi hokimiyat organlari va boshqalar kiradi.

Evolyutsiya nazariyasi va resurslarga yo‘naltirilgan nazariya tarafdorlari bo‘lgan Avstriya maktabi vakillari raqobatni resurslar uchun kurash jarayoni deb bilishadi. Quyida resurslarning asosiy turlari: investitsiyalar, mehnat va xom ashyo uchun firmalarning raqobatini ko‘rib chiqamiz.

Investitsiya resurslari - korxonalarning asosiy fondlarini sotib olish va yaratish, texnologiyalarni rivojlantirish, nomoddiy aktivlar uchun kapital qo‘yilmalardir. Jahon amaliyoti investitsiyalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri va portfelga ajratadi hamda ular investitsiya motivi va ko‘lami bilan ajralib turadi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investorlar uchun investitsion jozibadorlik ko‘rsatkichlari investitsiyalarni qaytarish muddati, keyingi rentabellik va mulkni saqlash kafolatlari hisoblanadi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investorlar ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun nafaqat moddiy resurslar bilan ta’minlaydi, balki, ular o‘zlarining nou-xaularini taklif qilishadi. Portfel investitsiyalari daromad olish maqsadida amalga oshiriladi, portfel investorlari esa boshqa tegishli ishlab chiqarish omillarini ta’minlamasdan, investitsiyalarning rentabellik va tavakkalchilik motivlarini boshqaradilar. Portfel investorlarining manfaatlari qisqa muddatli va ayrim hollarda spekulyativ xarakterga ega. Korxonaning strategik rivojlanishi nuqtai nazaridan, eng katta tahdid va imkoniyatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar bilan bog‘liq.

Investitsiyalar iqtisodiy faoliyat turi sifatida xalqaro, milliy va mintaqaviy darajada tartibga solinadi. Huquqiy tendensiyalar shundan iboratki, xalqaro tashkilotlar, qoida tariqasida, sanoati rivojlangan mamlakatlar va transmilliy korporatsiyalar manfaatlarini ifodalab, kapital bozorlarini liberallashtirishga intilishadi, milliy hukumatlar esa chet el kapitalini jalb qilish to‘g‘risida e’lon qilgan holda, aslida ularni himoya qilishga qaratilgan turli protektsionistik choralarni amalga oshiradilar.

Ko‘pincha rivojlangan mamlakatlarda ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshlik darajasi yuqoriroq bo‘lishiga qaramay, rivojlangan mamlakatlar hukumatlari tomonidan ko‘riladigan choralar rivojlanayotgan mamlakatlarga qaraganda ancha qat’iydir. Bu davlat boshqaruvining mavjud tizimi bilan izohlanadi. Muayyan korxonaning investitsiyalarni jalb qilish uchun jozibadorligi ko‘plab omillarga bog‘liq. Yuqorida aytib o‘tilganidek, sarmoya kiritishning asosiy (lekin yagona emas) motivi daromad olishdir. Investor minimal tavakkalchilik bilan maksimal daromad olishni xohlaydi, shunga mos ravishda rentabellikni pasaytiradigan yoki xavf tug‘diradigan hamma narsa kapital bozorida korxonaning raqobatbardoshligini pasayishiga olib keladi.

Korxonaning investitsiyalar uchun jozibadorligini belgilovchi ichki omillar korxonaning obro‘si va rentabelligi, tashqi omillar esa investitsion muhit hisoblanadi. Rentabellik - bu olingan foydaning xarajatlarga nisbati - kompaniya faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri. Kompaniyaning obro‘sini baholash uchun turli usullar qo‘llaniladi. Eng keng tarqalgan usullar kompaniyaning bozor qiymati va uning aktivlari qiymati o‘rtasidagi farqni baholashdir. Portfel investorlari uchun kompaniyaning dividend siyosati va minoritar aksiyadorlarning pozitsiyasi katta ahamiyatga ega. Investitsion muhit tarmoq, milliy va mintaqaviy darajada belgilanadi va birinchi navbatda, investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha turli darajadagi hokimiyat organlari tomonidan olib borilayotgan siyosatga bog‘liq.

Korxonaning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi eng yaxshi mutaxassislarni jalb qilish qobiliyatidir. Xodimlar kompaniya ishtirokchilari sifatida daromad olishdan, shuningdek, boshqa ehtiyojlarni qondirishdan manfaatdor. Mehnat motivatsiyasining nomoddiy omillari qiziqarli ish va yaxshi mehnat sharoitlari hisoblanadi.

Shunday qilib, mehnat bozorida korxonaning jozibadorligi ko‘rsatkichlari ish haqi darajasi, ish beruvchining obro‘si va korporativ madaniyat omillari hisoblanadi. Baholangan ko‘rsatkichlar kadrlar almashinuvi va mehnat nizolari soni bo‘lishi mumkin. Shuningdek, mehnat resurslarini jalb qilish uchun rivojlangan ijtimoiy infratuzilma zarur, bu ko‘pincha korxonaga nisbatan boshqarilmaydigan tashqi (mintaqaviy) omil hisoblanadi. Qoniqarsiz ijtimoiy infratuzilma ishchi kuchining hududiy mehnat bozoridan chiqib ketishiga olib kelishi mumkin, bu esa korxonaning raqobatbardoshligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xom ashyo bozoridagi raqobat kam yoki asosiy resurslarga kirish uchundir. Korxonani xomashyo bilan ta’minlash ko‘p jihatdan ta’minotni boshqarish vazifasi hisoblanadi. Biroq, asosiy resurslar ustidan nazorat firmaning sanoatga kirishi uchun to‘siqlardan biri hisoblanadi. Korxonalarning qiymat zanjiri bo‘ylab vertikal integratsiyalashuvi monopollashgan va oligopolistik tarmoqlarda keng tarqalgan hodisadir.

Korxonaning resurslar bozorida raqobatbardoshligini baholash uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlarni ko‘rib chiqamiz. Ularni endogen va ekzogenga bo‘lish mumkin. Korxonaning mehnat bozoridagi o‘rnini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar endogen-(korxonadagi o‘rtacha ish haqining mintaqadagi o‘rtacha ish haqiga nisbati; mehnat sharoitlari (kapital-mehnat nisbati bilan baholanishi mumkin); va ekzogen-(mintaqadagi ishsizlik darajasi; monopolizatsiya); mehnat bozoridagi talab (korxonadagi ishchilar sonining mintaqadagi ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishiga nisbati (aholining uy-joy bilan ta’minlanishi, tibbiy va ta’lim muassasalarining qulayligi va sifati); xizmatlar va boshqalar (1-rasm).

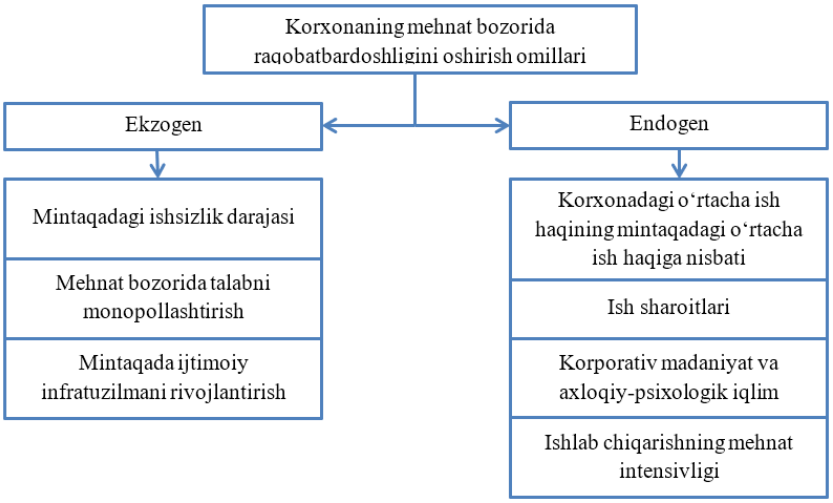

1-rasm. Korxonaning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish omillari.

Korxona raqobatining yana bir sohasi iste'molchilar uchun raqobatdir. Raqobat narx yoki narx bo'lmagan usullar bilan amalga oshirilishi mumkin va raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari kompaniya tomonidan amalga oshirilgan strategiyaga bog'liq. Raqobatbardoshlikni aniqlash uchun korxonaning maqsadi katta ahamiyatga ega [5].

Kompaniya maqsadlaridagi farqlar tufayli samaradorlikni baholash uchun bitta iqtisodiy mezondan foydalanish mumkin emas. Shunday qilib, ishlab chiqarish kooperativi uchun samaradorlik ko'rsatkichi ish haqi fondi, aktsiyadorlik jamiyati uchun - olingan foyda bo'lishi mumkin va bu korxonalarni solishtirish uchun qo'shilgan qiymat ko'rsatkichidan foydalanish mumkin. Sotilgan mahsulot yoki sotilgan xizmatlar narxini o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'lmagan munitsipal korxona uchun samaradorlik ko'rsatkichi mahsulot birligiga xarajatlar darajasi bo'ladi va qo'shilgan qiymat ko'rsatkichi samaradorlikni aks ettirmaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqobatning mohiyati va mazmunini nazariy o'rganish natijasida "raqobat" toifasi ham bozor tuzilishi, ham jarayon sifatida ko'rib chiqiladi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi raqobat shakllari xilma-xil bo'lib, ular hududiy, tarmoq, davlat va bozor omillari ta'sirida shakllanadi; Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi tushunchalari tashqi muhitning hududiy va tarmoq omillari ta'siri natijasida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini shakllantirish jarayonini tavsiflaydi.

Korxonaning raqobatbardoshligini oshirish tizimi korxona va subyektlarning (korxonalarning o'zi va tashqi muhit subyektlarining) raqobatbardoshligini oshirish ob'ektlaridan iborat. O'zaro ta'sir mexanizmlari korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish subyektlari va ob'ektlari o'rtasidagi aloqalarni shakllantiradi, bunda korxona raqobatbardoshligini oshirish jarayonida tashqi muhit elementlarining roliga alohida e'tibor beriladi, tashqi muhitning tarmoq omillari aniqlanadi va tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Райзберг Б.А.Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. М.: Инфра-М, 2003.
2. Porter, M. E. The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. NY: Free Press, 1985.
3. Schumpeter, J. A. Capitalism, Socialism and Democracy. Routledge, 1976
4. Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. Journal of Management, 17(1), 99-120.
5. Фатхутдинов Р.А.Инновационный менеджмент. СПб.: Питер, 2009.
6. Аакер Д. Стратегичекое рыночное управление: пер. с англ. / Д. Аакер; под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2012. – 544 с.

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir Alibekov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2025. № 12

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali 26.06.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№S–5669245 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №095310.

Manzilimiz: Toshkent shahri Yunusobod tumani 15-mavze 19-uy

+998 93 718 40 07 https://muhandislik-iqtisodiyot.uz/index.php/journal t.me/yait_2100